

Ivan Bernik

(NE)LEGITIMNOST OBLASTI V SOCIALISTIČNIH DRUŽBAH: KAJ BI MAX WEBER RESNIČNO REKEL?

Webrovo pojmovanje legitimnosti oblasti je izrazito vplivalo na raziskovanje reprodukcije politične oblasti v socialističnih družbah. Že nesistematičen pregled teh raziskav pa pokaže, da je bil ta vpliv diferenciran. Mogoče je razlikovati vsaj tri raziskovalne orientacije: medtem ko je za prvo značilno, da skuša ob upoštevanju Webrovih tipologij definirati tip legitimne oblasti, ki prevladuje v socialističnih družbah, se druga osredotoča na procese legitimizacije »socialistične« oblasti. Tretja orientacija pa upošteva Webrov koncept legitimnosti predvsem kot okvir raziskovanja, raziskovalno pozornost pa usmerja na dejavnike (ne)stabilnosti oblastnih odnosov.

Primerjava teh treh pristopov sugerira sklep, da ima Webrova »teorija legitimnosti oblasti« lahko pomembno heuristično funkcijo pri raziskovanju (ne)stabilnosti odnosov oblasti, ni pa je mogoče neposredno »angažirati« v konkretnem raziskovanju.

Max Weber's concept of legitimate authority has strongly influenced the study of the reproduction of political power in socialist societies. A brief survey of these studies is enough to establish that Weber's influence has been differentiated. At least three analytical orientations can be discerned. The first one tries to define – following the Weber's typologies – the type of legitimacy of "socialist" political authority. The second one concentrates on the processes of legitimation of authority. In difference to these orientations the third one concentrates on the factors of (in)stability of authority relations in socialist countries considering Weber's concept as a theoretical background.

A comparison of these approaches suggests that Weber's "theory of legitimate authority" can have an important heuristic function in studying the stability of authority relations, but it cannot be employed as an analytical tool in empirical studies.

konsenz, legitimnost, politična oblast, socialistične družbe

Zagovornikom teze o tesni odvisnosti socioloških idej od dogajanj v družbi se ob pogledu na sodobna raziskovanja socialističnih družb (natančneje: socialističnih »ancien regime-ov«) razkriva vznemirljiv trend: medtem ko je vzponu socialističnih sistemov »ustrezala« marksistična sociologija, pa se z Webrovimi idejami inspirirana sociologija uveljavlja kot »najprimernejša oblika« sociologije zatona teh družb. Še več – tako kot je poprej marksistična sociologija ne le analizirala, ampak tudi preroško napovedovala »zgodovinsko nujnost« socializma, lahko zdaj sociologija z Webrovo pomočjo z enako eleganco in prepričljivostjo razkriva neizogibnost njegovega konca. Zdi se, da je včasih za takšne podvige dovolj že bežno poznavanje Webrovega dela, saj je vendar splošno znano, da je Weber napovedal neizogibnost birokratizacije socialističnih družb, opozarjal na univerzalnost procesa racionalizacije in ne nazadnje – »preskrbel« pojem (ne)legitimnosti, s katerim je mo-

goče opisati in pojasniti neslavni konec (vzhodnoevropskih) socialističnih političnih režimov.

Ce je v teh trditvah vsaj kanček resnice, potem jih je po našem mnenju treba razumeti predvsem kot spodbudo za razmislek o spoznavnih zmožnostih sociologije, ki uživa ugled »najprimernejše« sociologije. Povedano drugače: menimo, da so šele tedaj, ko se določena (v našem primeru Webrova) sociologija znebi vnaprej pripisanega ugleda »najprimernejše sociologije«, vzpostavljene možnosti za njen preizkus »na delu«. V tem prispevku torej izhajamo iz predpostavke, da je Webrova sociologija prav zaradi svoje konjunktornosti v raziskovanju socialističnih družb potrebna »odčarujočega« premisleka. Takšen premislek seveda daleč presega možnosti enega teksta, zato se bomo omejili zgolj na Webrov pojem legitimnosti politične oblasti in možnosti njegove »uporabe« v analizi socialističnih družb. Pri tem je treba vnaprej poudariti, da v tekstu ne bomo težili (bolje: ne bomo mogli težiti) k celoviti in izčrpni osvetlitvi Webrove problematike legitimnosti ter njene analitične relevantnosti, ampak se bomo na začetku teksta omejili na predstavitev nekaterih elementarnih vsebin Webrovega koncepta, v nadaljevanju pa se bomo ozrli na par njegovih tipičnih uporab v analizi reprodukcije oblastnih odnosov v socialističnih družbah. To bo, domnevamo, zadosten temelj za formulacijo nekaj splošnih, vendar bolj ali manj hipotetičnih sklepov o analitičnih potencialih pojma legitimnosti.

I.

V literaturi je večkrat omenjeno presenetljivo nesorazmerje med rudimentarnostjo Webrovih formulacij o legitimnosti družbenega reda in oblasti ter njihovim izjemnim vplivom na razprave v sodobni sociologiji, še zlasti v sociologiji politike (glej npr. Podunavac, 1988: 57). To nesorazmerje je mogoče vsaj deloma pojasniti s tem, da so raziskovalna vprašanja, ki jih – vsaj implicitno – razpira Webrova konceptualizacija legitimnosti, pomembnejša kot Webrovi lapidarni in deloma celo nekonsistentni (glej Aron, 1977: 243) – zato pa interpretativno toliko bolj zahtevni – odgovori nanje. Zato bomo v našem povzetku Webrovih idej pozorni predvsem na vprašanja, ki so v ozadju njegove obravnave problematike legitimnosti.

Za razumevanje konteksta, v katerega je vmeščena Webrova konceptualizacija problematike legitimnosti, je zelo pomembno, da se te problematike Weber loteva v rubriki, ki jo sam podnaslovi »temeljni sociološki pojmi«. Natančneje – Webrova obravnava pojma legitimnost je neposredno povezana z njegovo elaboracijo pojmov družbenega delovanja (Handeln) in družbenega odnosa ter se nanaša na vprašanje o možnostih »pravilnosti v naravnosti in poteku družbenega delovanja« (glej Weber, 1960: 23). Ni težko ugotoviti, da se Weber na ta način loteva »klasičnega« vprašanja o možnostih in pogojih obstoja družbe / družbenega kot »urejene« in relativno stabilne entitete. Njegov odgovor na to vprašanje je v temelju določen z njegovo zahtevo, naj se sociologija osredotoča predvsem na družbeno delovanje; k zagotavljanju pravilnosti v družbenih odnosih torej odločilno prispevajo tisti dejavniki, ki (potencialno) stabilizirajo motive družbeno delujočih posameznikov. Razpon teh dejavnikov je širok: na eni strani so dejavniki, ki spodbujajo delovanje akterjev k »metodičnemu prilagajanju na interesne situacije«, na drugi strani pa tisti, ki spodbujajo usmeritev akterjev »na neko normo, ki jo akterji doživljajo kot 'veljavno'« (glej Weber, 1960: 24–25), vmes pa je obilje prehodnih oblik.

Na zadnjo od obeh skrajnih situacij se nanaša Webrov pojem legitimnosti reda. Legitimen je tisti red, ki ga družbeni akterji doživljajo kot »veljavnega« in v skladu s tem doživljanjem tudi delujejo. V tem primeru usmerjajo akterji svoje delovanje glede na norme (»maksime«), ki so jih internalizirali (Weber pogosto govori o »veri v legitimnost«) kot obvezujoče ali zgledne. Že iz prejšnjega odstavka je mogoče razbrati, da veljavnost (tj. legitimnost) reda ni edini pogoj za nemoteno in »organizirano« reprodukcijo družbenih tvorb; razlika med »legitimnostnim« in ostalimi načini zagotavljanja stabilnosti družbe / družbenega je predvsem v tem, da vodijo slednji – v primerjavi s prvim načelom – k »neprimerno labilnejšemu« družbenemu redu (glej Weber, 1960: 26).

Ob določenem poenostavljanju je mogoče trditi, da je Webrova analiza legitimnosti reda dejansko analiza možnosti in pogojev optimalne reprodukcije družbe oziroma posameznih družbenih tvorb ali odnosov. Temeljni pogoj oziroma zagotovilo te optimalnosti – o tem Webrove formulacije ne dopuščajo dvomov – je normativno soglasje delujočij: »Družba je lahko samo v toliko podrejena legitimnemu redu, in je potemtakem lahko na ne-biološki ravni nekaj drugega kot ravnovesje moči interesov, v kolikor v družbi obstajajo skupne vrednotne naravnosti (common value attitudes)« (Parsons, 1968: 670; podobno tudi Wesołowski, 1986: 11). Povedano drugače – optimalno »pravilnost v naravnosti in poteku družbenega delovanja« je mogoče doseči tedaj, ko »družba« (ni težko opaziti, da tu Webrovo nominalistično pojmovanje družbenega / družbe začne izgubljati na čistosti) uspe inducirati v delujočih posameznikih vero v splošno veljavnost določenih »maksim« delovanja.

Ceprav z našega vidika niso neposredno pomembni Webrovi poskusi preciziranja pojma legitimnosti, vendarle moramo bežno omeniti njegovo trditev, da je »danes« najobičajnejši temelj legitimne veljave reda »vera v legalnost (Legalitätsglaube)« (Weber, 1960: 30), tj. v formalno točne in po ustaljeni proceduri sprejete pozitivne predpise. K temu Weber dostavlja, da se legitimnost legalnosti lahko vzpostavi na podlagi dogovora zainteresiranih o pozitivnih predpisih ali pa z njihovim oktroiranjem s strani oblasti, ki velja za legitimno (glej Weber, 1960: 30).

Zadnja trditev opozarja na izjemen pomen oblasti (tj. možnosti, da se določene osebe podredijo ukazu z določeno vsebino; glej Weber, 1960: 42), s tem pa tudi izjemen pomen njene legitimnosti. Odnosi oblasti niso »običajni« družbeni odnosi, pač pa – kot Weber (1976a: 45) posebej poudarja – »eden od najpomembnejših elementov družbenega delovanja«. Motivi, ki usmerjajo (določene) akterje k podrejanju ukazom (tj. motivi, ki zagotavljajo »določen minimum pripravljenosti za podrejanje«), so lahko – tako kot pri družbenem delovanju nasploh – zelo različni. Od drugih motivov se radikalno razlikujejo tisti, ki so povezani z »vero v legitimnost« oblasti; ti so namreč najboljše zagotovilo za trdnost odnosov oblasti. Vzpostavitev legitimnosti oblasti pomeni minimaliziranje inherentne nestabilnosti, ki je značilna za zvezo med ukazovanjem in podrejanjem, saj so v tem primeru »... 'podrejeni' sprejeli vsebino ukaza zgolj zaradi nje same za maksimo svojega delovanja« (Weber, 1976a: 50). S tem se dejansko vzpostavlja nekaj neverjetnega – normativni konsenz med oblastniki in podrejenimi, ki v celoti reducira potrebo oblastnikov po uporabi prisile. Zato je razumljivo, da vsaka oblast (nosilci oblasti) skuša udejaniti težnjo po svoji legitimnosti; od načina uveljavljanja te težnje je odvisna struktura oblastnega odnosa, tj. tip podrejanja, vrsta upravnega aparata ter način opravljanja/uresničevanja oblasti (glej Weber, 1976: 168).

Naš povzetek Webrove obravnave legitimnosti (oziroma legitimizacije) kaže – kljub skoposti in fragmentarnosti – na centralni status tega pojma v njegovi teoriji družbe. Brez velikega tveganja je mogoče trditi, da ta pojem Webru omogoča – kot smo nakazali že na začetku tega razdelka – izhodišče za obravnavo vprašanj o možnostih in pogojih obstoja in reprodukcije družbe / družbenega. Razprava o legitimnosti (oziroma legitimizaciji) je torej razprava – kot poudarja v navezavi na Webrovo dediščino F. Ferraroti – o temeljnih družbenih procesih: »Legitimizacija konstituira družbeno v tem smislu, da ne obstaja nobena družba, ki se ne opira na prvoten dogovor (original agreement). To ne zagotavlja le njenega časovnega trajanja, ampak jo vzpostavlja od samega začetka. Z drugimi besedami, odnos med 'legitimizacijo' in 'družbo' ni naključen, ampak nujen (Ferrarotti, 1987: 22). Na podobne razsežnosti legitimizacije opozarjata tudi Berger in Luckmann: »Legitimizacija 'razlaga' institucionalni red tako, da pripiše njihovim objektiviziranim pomenom spoznavno veljavnost, 'opravičuje' da ga s tem, da daje praktičnim zapovedim institucionalnega reda normativno dostojanstvo« (Berger, Luckmann, 1988: 89).

Dejstvo, da se pojem legitimizacije/legitimnosti vedno znova pojavlja obdan z uglednim spremstvom pojmov, kot so družba oz. reprodukcija družbe, institucionalni red, normativni konsenz, je zadosten dokaz o njegovem osrednjem položaju v webrovi sociologiji. Hkrati se prav ob tem pojmu razodevajo – kot opozarja T. Parsons – stične točke Webrove sociologije s tistimi teoretskimi orientacijami, ki normativnemu konsenzu mnogo bolj eksplicitno pripisujejo osrednji pomen pri vzpostavljanju in reprodukciji družbenega reda. Ugotovitve o teoretski pomembnosti pojma legitimnosti pa seveda še ne odgovarjajo na vprašanje o njegovi »uporabnosti« v konkretnih raziskavah. Še več – domnevamo lahko, da sta prav abstraktnost ter pomenska kompleksnost tega pojma resna ovira, da bi ga »brez ostanka« uporabili v konkretnih raziskovanjih. Tej domnevi bomo posvetili posebno pozornost v naslednjem razdelku, ki bo posvečen predstavitvi nekaterih tipičnih analiz legitimnosti oblasti v socialističnih družbah.

II.

Ker je pojem legitimnosti razmeroma pozno vstopil v raziskovanja socialističnih družb, se je v teh raziskovanjih pojavil predvsem v svoji negativni obliki, tj. kot pojem nelegitimnosti oz. delegitimizacije. V ozadju trditev in domnev o nelegitimnosti družbenega reda v celoti ter še posebej politične oblasti so vendarle določene – bolj ali manj artikulirane – predstave o »predhodni« legitimnosti. Ker nas predvsem zanima »normalno stanje« socialističnih družb, se bomo ozrli predvsem na nekatere oznake »nekdanjega« legitimnega stanja. Pri tem seveda ne bomo mogli težiti k celoviti predstavitvi relevantnih študij, pač pa bomo iz njih povzeli – z neizogibno mero enostranosti – tiste formulacije, ki so zanimive z naše opazovalne pozicije.

Preden se lotimo kratkega prikaza, je treba še opozoriti, da se večina študij nanaša zgolj na vprašanja (ne)legitimnosti politične oblasti, le redke pa se ukvarjajo z vprašanjem legitimnosti reda v celoti. Usmeritev raziskovalnega interesa na to področje ni naključna, ampak se navezuje na tezo o centralnosti političnega sistema v socialističnih družbah. Centralnost pa implicira izjemno funkcionalno obremenjenost političnega; vse to pa »... stopnjuje potrebo in zahtevo po eksplicitnih ter prepričljivih opravičilih pravice vladanja in vpeljane smeri družbenih sprememb« (Pakulski, brez letnice: 10). V tem

primeru je raziskovanje legitimnosti politične oblasti v veliki meri identično z raziskovanjem legitimnosti reda v celoti.

Raziskave, ki so težile k identifikaciji tipov legitimnosti v socialističnih družbah, so našle zanesljivo opoto v znanem Webrovem razlikovanju treh čistih tipov legitimne oblasti, kjer sta poleg vere v legalnost definirana še dva neposredna temelja legitimnosti oblasti – vera v svetost tradicij ter vera v voditeljevo karizmo (glej Weber, 1976: 171). Ker je po Webbru prvi tip legitimnosti značilen za moderne družbe, se raziskovalci niso mogli izogniti vprašanju, v kolikšni meri so se mu približale socialistične družbe. Med odgovori ni velikih razhajanj, saj različni avtorji na različne načine ugotavljajo, da socialistične družbe niso »dosegle« legitimnosti, ki bi imela predvsem racionalno-pravno naravo. Pač pa se precejšnje razlike pokažejo pri poskusih natančnejše določitve vrste legitimnosti »socialistične« oblasti, pri čemer pa je najbolj očitna razlika med tistimi avtorji, ki se skušajo čimbolj dosledno opirati na Webrovo tipologijo, ter avtorji, ki vsaj na terminološki ravni ubirajo svoja pota. Ilustrativen primer zvestobe Webbru je teza, da je v Sovjetski zvezi, potem ko se je utrdila nova oblast, v prvem obdobju prevladoval karizmatični tip legitimne oblasti, v drugem obdobju (po Stalinovi smrti) pa je bila temelj legitimnosti oblast tradicija (Fehér in sod., 1983: 137–155). Seveda avtorji v več pogledih konkretizirajo ti splošni oznaki; tako npr. poudarjajo, da je obstoj »socialistične« vere v voditeljevo karizmo treba opazovati v povezavi s totalitarno državo. Tipi legitimnosti v drugih evropskih socialističnih družbah so po citiranih avtorjih le »miniaturne imitacije« dogajanj v Sovjetski zvezi; ta metafora sugerira, da je oblast v teh družbah v mnogo večji meri kot v Sovjetski zvezi izpostavljena »legitimizacijski krizi«. V nasprotju s citiranimi avtorji pa F. Adam trdi, da za socialistične družbe ni (bila) značilna »tradicionalna legitimnost v strogem pomenu besede«, pač pa se je v teh družbah izoblikoval »... tip legitimnosti, ki na zunaj prevzame nekaj racionalno-legalnih pravil (volitve, ustava, parlament), v bistvu pa še vedno temelji na karizmatičnem (revolucionarnem) izročilu (Adam, 1989: 21). Vendar pa tudi on opozarja na vlogo tradicije v socialističnih družbah, saj karizmatično izročilo »... v procesu rutinizacije izgublja privlačnost in neposrednost ter začne nastopati kot del nedvomljivega izročila oz. tradicije«. (Adam, prav tam).

Močan Webrov vpliv je različno razpoznaven tudi pri nekaterih raziskovalcih, ki se neposredno ne opirajo na njegovo tričleno tipologijo, pač pa skušajo »angažirati« nekatere druge Webrove pojme. V tem kontekstu je ilustrativna teza T. H. Rigbyja, da težnje oblasti po lastni legitimnosti v socialističnih družbah temeljijo na »ciljni racionalnosti« in ne na formalno-pravni racionalnosti, ki je značilna za zahodne družbe (Rigby, 1982: 10; podobno tudi Konrad in Szelenyi, 1979: 147 in 166, ki poudarjata, da je temeljni vir legitimnosti »racionalna redistribucija«). Pojem ciljne racionalnosti ima v tem primeru specifičen pomen (ne kaže namreč pozabiti, da Weber v zvezi z legitimnostjo govori o »vrednotno-racionalni veri«) in ne pomeni, da je družbeni sistem »... nujno zmožen dosegati cilje, ki jih proklamira, ampak samo to, da naj bi veljavnost njegovih zahtev po poslušnosti (compliance) temeljila na racionalnem odnosu med komunizmom kot končnim ciljem ter specifičnimi dolžnostmi, ki so dodeljene družbenim enotam in posameznikom...« (Rigby, 1982: 12).

Slednjič je treba omeniti še avtorje, ki se po Webrovi tipologiji zgledujejo le toliko, da skušajo z enim samim, bolj ali manj lepo zvenečim terminom, označiti tip legitimnosti oblasti v socialističnih družbah. Takšen termin je npr. »legitimizacija s pomočjo mistifikacije« (Hirsztowicz, 1980: 48), ki sugerira, da je nepreglednost in celo skrivnostnost strukture oblasti (potencialni)

temelj njene legitimnosti. Na bolj elaborirane temelje se opira koncept »paternalistični način legitimizacije«, ki ga predlaga F. Fehér (1982). Po njegovem je to tip legitimnosti oblasti, ki se je postopoma izoblikoval v vseh vzhodnoevropskih družbah. Temelj tega tip legitimnosti je posebna »zaveza« med oblastniki in podrejenimi, saj je spoštovanje ukazov inducirano z ustreznimi »nagradami«, ki se nanašajo na družbeno varnost in blagostanje podrejenih (glej Fehér, 1982: 72).

Čeprav smo skušali poudariti razlike med navedenimi definicijami tipa legitimnosti »socialistične« oblasti, pa ne kaže spregledati vsaj ene njihove daljnosežne podobnosti. Vse namreč – vsaj implicitno – nakazujejo, da so (bili) prevladujoči načini legitimizacije oblasti v socializmu dejansko dokaj »nestabilni načini« stabilizacije oblastnih odnosov. Povedano drugače – učinkovitost teh načinov legitimizacije je prav zaradi njihove »netipičnosti« lahko hitro problematična. S tega vidika so poskusi identifikacije tipičnih načinov legitimizacije oblasti v socialističnih družbah le uvod v proučevanje »krize legitimnosti« oblasti in teh družb v celoti. Zato v omenjenih razpravah ni težko razbrati prepričanja, da pojem legitimnosti (natančneje: nelegitimnosti) ponuja optimalne možnosti za razlago zatona socialističnih družb.

Ocena spoznavnih zmožnosti teh pristopov mora upoštevati, da njihove razlage – v kolikor se ne ustavijo zgolj pri tezah o prevladujočih tipih legitimnosti oblasti v socializmu – lahko hitro zdrsnejo v tautologije. S krizo legitimnosti oblasti se skuša pojasniti »kriza« celotne družbe, hkrati pa sama kriza legitimnosti ni pojasnjena, ampak postulirana. Razlaga se suče v začaranem krogu: socialistične družbe so v »krizi«, ker doživljajo erozijo legitimnosti oblasti, erozija oblasti pa je rezultat splošne krize teh družb. Če so analitični učinki teh pristopov vprašljivi, pa je nesporna vsaj njihova evaluativna veljava. Izrekanje sodb o krizi legitimnosti oziroma nelegitimnosti oblasti pomeni v vsakem primeru – ne glede na njihovo empirično adekvatnost – odrekanje legitimnosti, tj. spodbijanje vere v »neproblematičnost« določene oblasti. Zato ni naključje, da so se te teme v socialističnih družbah najprej lotili sociologi iz vrst »nekonformistične marginalne intelligence«.

III

Poskusi »empiriziranja« pojma legitimnosti se manj opirajo na Webrove tipologije, pač pa bolj na tiste njegove formulacije, ki indicirajo potrebe po analizi procesov legitimizacije, tj. procesov vzpostavljanja in reproduciranja vere v legitimnost. Razumljivo je, da te analize vsaj posredno vključujejo tudi procese delegitimizacije. Pomembnost teh analiz je pri Webbru večkrat nakazana, nikoli pa natančneje elaborirana. V tem kontekstu je posebej zanimiva njegova teza, da vero v legitimnost reda (ki je po definiciji vedno »idejne narave«) lahko zagotavljajo ne le »notrani razlogi«, ampak tudi »... pričakovanja specifičnih zunanjih posledic« (Weber, 1960: 27), torej uresničitev določenih pričakovanj podrejenih (glej Bensman, 1979: 26). Ta teza usmerja raziskovalno pozornost na vse procese in okoliščine, ki lahko potencialno prispevajo k nastanku in reprodukciji vere v legitimnost oziroma k nastanku in reprodukciji ustreznega normativnega konsenza, med njimi še posebej na »materialni substrat« legitimnosti (glej Markus, 1982: 89). Zato se skope Webrove formulacije o dejavnikih, ki (lahko) zagotavljajo legitimnost reda, hitro izkažejo kot izhodišče za obsežen raziskovalni program.

Od vprašanj, ki spadajo v ta raziskovalni program, so v raziskovanju legitimnosti oblasti v socialističnih družbah deležna posebne pozornosti tista, ki se nanašajo na »organiziranje konsenza« (Zaslavsky, 1982). Povedano po We-

brovo: na načine uveljavljanja teženj oblastnikov po legitimnosti njihovih ukazov. Osredotočenje na ta vprašanja narekujejo predvsem spoznanja o monocentrični strukturi socialističnih političnih sistemov. Visoka koncentracija oblastnih prerogativov v centru političnega sistema implicira po eni strani visoko koncentracijo sredstev, s katerimi nosilci oblasti skušajo uveljaviti svoje težnje po legitimnosti, po drugi strani pa – kot je bilo že omenjeno – koncentracija politične oblasti zaostre potrebo po legitimiziranju oblasti, saj je od stabilnosti oblastnih odnosov v veliki meri odvisna (nemotena) reprodukcija celotnega družbenega sistema. Široki prerogativi politične oblasti vključujejo tudi težnjo k minimaliziranju spontanosti in naključnosti v procesih legitimizacije oblasti, zato poudarjanje »organiziranosti« konseza oziroma legitimnosti ni naključno.

Podrobnejši prikaz rezultatov analiz, ki se nanašajo na procese »organiziranja konsenza«, bi daleč presegel okvire tega besedila/prispevka. Te analize kažejo, da ima v socialističnih družbah skorajda vsako dogajanje potencialno politično relevantno ter s tem tudi potencialne implikacije za procese (de)legitimizacije oblasti. Za uresničevanje teženj po legitimnosti oblasti niso pomembni le procesi, ki potekajo v »idejni sferi« (zlasti različne oblike ideološke socializacije oziroma resocializacije »množic«), ampak tudi procesi v ekonomski in politični sferi. Pri tem je komaj treba posebej omeniti, da je zaradi »politizacije« vseh sfer celo na analitični ravni njihovo razlikovanje v veliki meri arbitrarno. V ekonomski sferi imajo posebno legitimizacijsko »težo« procesi (re)distribucije dobrin, v politični pa zlasti (bolj ali manj simbolna) participacija »množic« v procesih sprejemanja in uresničevanja političnih odločitev (podrobneje glej Bernik 1986: 232–306).

V začetku osemdesetih let so v sociološki literaturi prevladovala mnenja, da politične elite v vzhodni Evropi bolj ali manj uspešno uveljavljajo svoje legitimizacijske zahteve. V tem kontekstu je ilustrativen zbornik o položaju manualnih delavcev v teh družbah, ki sta ga uredila J. Triska in C. Gati (1981). V zborniku je na različni način izražena ideja o »privilegiranem« odnosu med politično elito in industrijskim manualnim delavstvom; govor je npr. o »visoki stopnji konformizma delavskega razreda« (Johnson, 34), o »družbenem dogovoru« med delavstvom in politično oblastjo (Pravda, 47), o delavstvu kot »partnerju v družbeni pogodbi« (Connor, 167). Tudi za jugoslovansko družbo je ugotovljeno, da je delavstvo postalo »resnični naravni zaveznik oblasti« (Denitch, 259). Podobne ideje so bile večkrat izražene tudi v jugoslovanski sociološki literaturi. Najbolj jasno jih je artikuliral Županov, ki med drugim ugotavlja, da je v jugoslovanski družbi industrijsko delavstvo »vir zgodovinske legitimnosti politične birokracije« (Županov, 1983: 1054).

Z našega vidika so citirane ugotovitve zanimive vsaj z dveh vidikov. Poudarjanje vloge delavstva v procesih legitimizacije oblasti nakazuje, da je treba upoštevati »stratificiranost« tako teženj po legitimnosti kot tudi vere v legitimnost. Če ob že omenjeni raznovrstnosti procesov »organiziranja konsenza« upoštevamo še njihovo stratificiranost, potem je več kot očitno, da so ti procesi veliko kompleksnejši (in morda tudi bolj protislovni) kot sugerira shema oblastniki – podrejeni. K citiranim ugotovitvam je mogoče dodati tudi to, da težnje po uveljavitvi legitimnosti oblasti v socialističnih družbah niso naslovljene le na delavstvo, čeprav je delavstvo za oblastnike nesporno »strateški del« populacije.

Več pozornosti zasluži druga, na prvi pogled zgolj formalna značilnost citiranih ugotovitev. Mislim na dejstvo, da posamezni avtorji zelo različno označujejo rezultate prizadevanj oblastnikov za dosego legitimnosti ukazov. Te razlikosti ni mogoče preprosto pripisati standardni ohlapnosti sociolo-

ške terminologije. Po našem je treba te razlike razumeti kot indikator negotovosti pri teoretski evalvaciji učinkov procesov legitimizacije oblasti. Povedano drugače: razlike opozarjajo, da je »... izjemno težko oceniti, kaj šele izmeriti, 'celoten' uspeh ali neuspeh zahtev za legitimnostjo« (Markus, 1982: 90). Težave so po eni strani v tem, da so – kot poudarja Weber (1976a: 50) – v konkretnem primeru motivi za spoštovanje ukaza lahko zelo različni in da nikakor nujno ne izvirajo le iz (bolj ali manj intenzivne) vere v njegovo legitimnost. Razlikovanje med dejanskim in »hlinjenim« konsenzom oziroma med dejansko in »hlinjeno« vero v legitimnost oblasti je še posebej težavno v družbah, kjer je prostor za avtonomno (tj. »neorganizirano«) delovanje družbenih akterjev močno zožen. Druga vrsta težav pa tiči v dejstvu, da pojmovni aparat »teorije legitimnosti« ne vsebuje nobenega merila, na podlagi katerega bi bilo na empirični ravni mogoče določiti, kdaj je vera v legitimnost oblasti zadosti »močna«, da bi oblast lahko šteli za legitimno. Povedano jasneje: Webrove »teorije legitimnosti« ni mogoče empirično preveriti, saj »nikakor ni mogoče empirično ugotoviti količine in intenzivnosti vere oziroma vernikov, ki sta potrebni za zagotavljanje legitimnega sistema dominacije« (glej Bensman, 1979: 37). Zato se omenjene študije dejansko – čeprav so njihove ambicije lahko drugačne – omejujejo na analizo načinov in sredstev, s pomočjo katerih se skuša inducirati ter reproducirati vero v legitimnost, ter njihove učinkovitosti, ko pa skušajo na podlagi svojih ugotovitev razsojati o (ne)legitimnosti preučevanih političnih režimov, pa se nujno spuščajo na področje negotovih ocen in spekulacij. To tudi pomeni, da morebitne slabitve trdnosti oblastnih odnosov ni mogoče razglasiti za znamenje delegitimizacijskih tendenc, saj so tudi motivi za odrekanje poslušnosti lahko zelo različni.

Ti pesimistični sklepi o »uporabnosti« koncepta legitimnosti oblasti v empiričnem raziskovanju ne pomenijo, da je Webrova »teorija legitimnosti« le lucidna spekulacija, ki za empirična raziskovanja nima nobene relevantnosti. Sklepi le narekujejo »previdnejšo uporabo« splošnih Webrovih pojmov v empiričnem raziskovanju. V naslednjem razdelku se bomo zato bežno ozrli na nekatera od raziskovalnih prizadevanj, za katera je vsaj deloma značilna takšna usmerjenost.

IV.

Najbolj razločno se »previden« odnos do Webrove konceptualizacije problematike legitimnosti oziroma legitimizacije kaže v oceni spoznavne učinkovitosti raziskav, ki se tako ali drugače opirajo na to konceptualizacijo. V kratki retrospektivi raziskav legitimnosti oblasti v socialističnih družbah ugotavlja J. Pakulski, da »... 'debata o legitimnosti' vsekakor ni zadovoljivo rešila ali celo pojasnila vprašanj o virih socio-politične stabilnosti in o mehanizmih množičnega nestrinjanja v vzhodnoevropskih družbah« (Pakulski, brez letnice: 1). S to ugotovitvijo je povezana svojevrstna – vendar pa celo za raziskovalce praviloma neopazna – dualizacija pojma legitimnosti. Medtem ko se kompleksni, pomensko »preobtežen« Webrov pojem legitimnosti umika »v ozadje« in učinkuje le kot spodbuda in okvir za formulacijo raziskovalnih vprašanj, pa ima pojem legitimnosti, ki (oziroma: v kolikor) se uporablja v konkretnih raziskavah, status logičnega konstrukta, s katerim je mogoče primerjati in tako jasneje formulirati empirične rezultate raziskav virov (ne)stabilnosti oblastnih odnosov. Na podlagi primerjave empiričnih ugotovitev s tako ali drugače definiranim standardom »čiste legitimnosti«, je mogoče trditi, da so nekateri načini reprodukcije odnosov oblasti »bolj ali manj« (ali pa sploh ne) legitimni.

Raziskovalna usmeritev, ki se opira na omenjene preudarke, naj bi po mnenju nekaterih reprezentirala težnjo po »alternativni razlagi sociopolitične stabilnosti in množičnega nestrinjanja« (Pakulski, brez letnice: 1) v vzhodni Evropi. Še preden si bežno ogledamo nekatere rezultate te usmeritve, je mogoče reči, da vendarle trdno ostaja v okvirih Webrove teoretske tradicije. Njena drugačnost je v selektivnem in pragmatičnem odnosu do te tradicije, saj se ne loteva tistih vprašanj, ki lahko vodijo empirično raziskovanje v slepo ulico. S tem pa vsaj implicitno skuša v »teoriji legitimnosti« produktivno ločiti tiste sestavine, ki imajo predvsem hevristično funkcijo od tistih, ki jih je mogoče empirično testirati.

Najbolj zanimivi so tisti raziskovalni rezultati, ki se nanašajo na obstoj vrednotnega konsenza v socialističnih družbah, saj se zdi, da v tem primeru vendarle stopajo daleč prek meja, ki smo jih omenjali v prejšnjih odstavkih. Raziskave javnega mnenja na Poljskem so pokazale »obstoj dobro artikuliranega, relativno konsistentnega in močno afirmiranega sistema družbenih vrednot, ki so povezane z abstraktno idejo 'socializma'« (Pakulski, brez letnice: 2; glej tudi Rychard, 1989: 290). Vsaj na prvi pogled bi bilo mogoče govoriti o izrazitem vrednotnem konsenzu, ki ima pomembne implikacije za legitimnost politične oblasti. Vendar pa so podrobnejše raziskave – kot poudarjata citirana avtorja – pokazale, da (ne le na Poljskem) obstaja izrazit razkorak med empirično ugotovljivimi splošnimi prepričanji in dejanskim ravnanjem, ki ga praviloma usmerjajo drugi motivi in presoje. Celo tedaj, ko ima empirično ugotovljeno / ugotovljivo soglasje določen vpliv na ravnanje, je ta vpliv raznosmeren. Ob tem je seveda vprašljiv dejanski obstoj normativnega reda (konsenza), saj določeni red – če se spomnimo Webrovih formulacij – obstaja le toliko, kolikor ga posamezniki upoštevajo kot vodilo pri njihovem delovanju.

Motivi in okoliščine, ki dejansko usmerjajo delovanje »množic«, so pri različnih avtorjih označeni na različne načine. J. Pakulski govori npr. o »pogojni toleranci«, ki izvira iz »... socialne percepcije relativnih stroškov in koristi podreditve oziroma neposlušnosti« (Pakulski, 1986: 48, podobno tudi viri, ki jih povzema Kolarska-Bobinska, 1988: 25–26); W. Wesołowski o »koristoljubni adaptaciji«, ki velja tako za »množice« kot oblastnike in temelji na ustvarjanju in izkoriščanju posebnih ugodnosti (Wesołowski, 1986: 5–6); podobno govori A. Rychard (1989: 292) o »aktivni prilagoditvi« (s tem pojmom ne označuje le odnosa med »množicami« in oblastjo, ampak tudi razmerje »družba–sistem«), ki se kaže zlasti v širjenju neformalnih družbenih sfer; M. Markus pa o »kompromisu med prebivalstvom in vlado«, ki temelji »na eni strani na odsotnosti praktično dostopne in politično realistične alternative, na drugi strani pa na relativni 'učinkovitosti' vladne politike« (Markus, 1982: 91).

Navedene oznake kljub njihovi različnosti razločno nakazujejo, da so pobude za privolitve v »socialistično« oblast izrazito kognitivne, ne pa normativne narave. S tem dejstvom je povezana pogojnost te privolitve; ta je odvisna ne le od uspešnosti oblasti pri zadovoljevanju pričakovanj »množic«, ampak tudi od opuščanja takšnih akcij, ki bi onemogočale podrejenim, da izoblikujejo in uresničujejo strategije »aktivnega prilagajanja«. Hkrati s krepitvijo neformalnih družbenih sfer, ki so rezultat »aktivnega prilagajanja« oblastnim ukazom, se zmanjšuje doseg teh ukazov in njihova relevantnost za tiste, ki se jim morajo pokoravati. S tem pa se dejansko zmanjšuje »moč« politične oblasti. S strategijo »aktivnega prilagajanja« se torej poveča razdalja med oblastniki in podrejenimi. Kljub temu pa ni mogoče spregledati, da v »kalkulacijah«, ki so podlaga pogojne prilagoditve, igra pomembno vlogo

možnost grožnje s prisilo ali pa celo njene dejanske uporabe.

Samo mimogrede je treba omeniti, da bi podrobnejša obravnava študij o »organiziranju konsenza« verjetno pokazala, da se ugotovitve bistveno ne razlikujejo od teh, ki smo jih povzeli v tem razdelku. Ključne razlike med temi študijami in »alternativnimi razlagami« so – kot smo že skušali nakazati – drugje: v domišljenosti in preciznosti uporabljenega pojmovnega aparata.

Če se ugotovitve o pogojnosti privolitve v oblast v socialističnih družbah vzporejajo z logičnim konstruktom legitimne oblasti (ki vključuje idejo o prostovoljnosti in brezpogojnosti privolitve v oblastne ukaze), se ni mogoče izogniti sklepu o ilegitimnosti oziroma »kvazi-legitimnosti« oblasti v socialističnih družbah. Vendar pa ta sklep ne dodaja k doslej povedanemu nič bistveno novega. Temeljno »sporočilo« citiranih analiz je po našem mnenju v tem, da opozarjajo na težavnost komunikacije med oblastniki in podrejenimi v socialističnih družbah. Nemoten potek teh komunikacij (kar pa ne pomeni, da v tem primeru obe strani »mislita enako«) je mogoč le, če so izpolnjeni številni pogoji. Preučevanje stabilnosti oziroma nestabilnosti oblastnih odnosov torej ni mogoče reducirati na preučevanje pripravljenosti oziroma nepripravljenosti družbenih akterjev za komuniciranje, temveč se je treba ozreti predvsem na pogoje in okoliščine, ki razumljivo komunikacijo med njimi sploh omogočajo. Tako naravnana raziskovalna pozornost pa hkrati omogoča tudi identifikacijo razmer, ko komunikacije med oblastniki in podrejenimi niso več mogoče.

Z vidika aktualnih raziskovalnih potreb je največja vrednost orisanega analitičnega aparata v tem, da (vsaj načeloma) omogoča raziskovanje vseh možnih konstelacij med oblastniki in podrejenimi v socialističnih družbah – od »normane« reprodukcije oblastnih komunikacij pa do njihovega popolnega zloma. Povedano precizneje: ta analitični aparat omogoča – brez uporabe »velikih« in pogosto dvomnih pojmov kot so npr. delegitimizacija oblasti, kriza legitimnosti oblasti in nelegitimnost oblasti – raziskovanje pomembnih (vsekakor pa ne vseh) aspektov zatona socialističnih »ancient régimeov«, pa tudi možnosti za vzpostavitev novih tipov oblastnih komunikacij.

V.

Čeprav smo se omejili le na fragmentarne ter poenostavljene povzetke raziskovanj (ne)legitimnosti oblasti v socialističnih družbah, se je vendarle razločno pokazalo, da na substratu Webrovih formulacij dobro »uspevajo« različne raziskovalne usmeritve. V teh okoliščinah ima vprašanje, ki smo si ga zastavili v naslovu, lahko le ironičen prizvok, saj je očitno, da si nobeno od raziskovanj legitimnosti, ki ga tako inspirira Webrova sociologija, ne more odgovoriti na vprašanje »kaj bi Weber resnično rekel«. Prav tako je očitno, da se nobena od predstavljenih usmeritev ne more legitimizirati kot neposredno nadaljevanje Webrovih raziskovanj problematike legitimnosti.

V prejšnjem razdelku se je celo pokazalo, da v novejših raziskavah (ne) stabilnost političnih režimov v vzhodni Evropi prevladuje izrazito ambivalenten odnos do Webrove »teorije legitimnosti«. Razloge za ambivalentnost je treba iskati predvsem v tem, da ta »teorija legitimnosti« hkrati ponuja preveč in premalo. S »preveč« je mišljeno dejstvo, da pojem legitimnosti in z njim povezani pojmi dejansko omogočajo formulacijo splošnega odgovora o pogojih in možnostih obstoja družbe kot (samo)organizirane celote. S »premalo« pa je mišljena majhna uporabnost pojma legitimnosti (reda ali pa oblasti) v konkretnih raziskavah. Povedano drugače: uporaba tako abstraktnega pojma v empiričnih raziskavah zahteva obsežne »prevajalske« posege,

v katerih se nujno izgubijo mnogi originalni pomeni, hkrati pa se vrivajo novi. To lahko vodi v položaj, kjer je pojem legitimnosti le še oznaka za rubriko, v katero je mogoče uvrstiti raziskave, ki preučujejo različne aspekte (ne) stabilnosti družbenih sistemov ali njihovih komponent.

Razmerja med »preveč« in »premalo« v Webrovi konceptualizaciji legitimnosti je mogoče izraziti na bolj precizen in koncizen način – ta konceptualizacija nima značilnosti deduktivnega teoretskega sistema, ampak je (le) hevristična teorija, ki omogoča formulacijo številnih (vendar pa ne poljubno številnih) raziskovalnih vprašanj (glej Bensman, 1979: 37). S tega vidika je Webrova »teorija legitimnosti« odprt raziskovalni program.

Tisti, ki pri klasikih iščejo »resnične« odgovore na aktualna raziskovalna vprašanja, Webrova elaboracija problematike legitimnosti prav gotovo ne more potešiti. Pred njimi je preprosta, a hkrati zahtevna izbira: ali se morajo sprijazniti s tem, da Webrova »teorija legitimnosti« ne vsebuje nobenih nesporno »resničnih«, kaj šele profetskih odgovorov na aktualna raziskovalna vprašanja, ali pa morajo neutrudno iskati klasično avtoriteto, v katero je mogoče brez zadržkov verovati. Ta izbira dejansko odloča o statusu in načinu »uporabe« vsakega klasika (ne le Webra) oziroma o statusu vsake klasične teorije. Z našega vidika je sprijaznitev s »profano« naravo besedil, ki jih označujemo kot klasična, prvi pogoj za produktivno znanstveno komunikacijo z njimi. Selektivna, z aktualnimi raziskovalnimi potrebami usmerjana komunikacija, dejansko zagotavlja »modernost klasikov«. Pri tem pa ni mogoče pozabiti, da je moderno posebej intenzivno zapisano minljivosti. Neizprosna »minljivost« klasičnih teorij je skrita v možnosti, da te teorije same spodbudijo nastanek novih teorij, ki s svojimi hevrističnimi (z)možnostmi zasenčijo svoje predhodnice.

CITIRANI VIRI

- Adam, F. (1989), »Deformirana modernizacija – (realni) socializem med tradicijo in modernostjo«, Družboslovne razprave 5, 7.
- Aron, R. (1977), *Main Currents in sociological Thought* 2, Penguin Books, Harmondsworth.
- Bensman, J. (1979), »Max Weber's Concept of Legitimacy: An Evaluation«, v: Vidich, A. J. and Glassman, R. M. (eds.), *Conflict and Control. Challenge to Legitimacy of Modern Government*, Sage Publications, Beverly Hills.
- Berger, P. L., Luckmann, T. (1988), *Družbena konstrukcija realnosti*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Bernik, I. (1986), *Ekploatacija in konsenz v razredni strukturi socialističnih družb*, doktorska disertacija, FSPN, Ljubljana.
- Fehér, F. (1982), »Paternalism as a Mode of Legitimation in Soviet-Type Societies«, v: Rigby, T. H. and Fehér F., *Political Legitimation in Communist States*, Macmillan, London.
- Fehér, F. and coll. (1983), *Dictatorship over Needs*, Blackwell, Oxford.
- Ferraroti, F. (1987), »Legitimation, Representation and Power«, *Current Sociology* 35, 2.
- Hirszowicz, M. (1980), *The Bureaucratic Leviathan*, New York University Press, New York.
- Kolarska-Bobińska, L. (1988), »Poland under Crisis: Unreformable Society or Establishment?«, *The Polish Sociological Bulletin*, 1.
- Konrad, G. and Szelenyi, I. (1979), *The Intellectuals on the Road to the Class Power*, Harvester Press, Brighton.
- Markus, M. (1982), »Overt and Covert Modes of Legitimation in East European Societies«, v: Rigby, T. H. and Fehér F., *Political Legitimation in Communist States*, Macmillan, London.
- Pakulski, J. (1986), »Legitimacy and Mass Compliance: Reflections on Max Weber and Soviet-Type Societies«, *British Journal of Political Sociology*, 16, 35–56.
- Pakulski, J. (brez letnice), *Are East European Societies Going through a »Legitimacy Crisis«?*, tipkopis.
- Parsons, T. (1968), *The Structure of Social Action*, Volume II, The Free Press, New York.
- Podunavac, M. (1988), *Politički legitimitet*, Rad, Beograd.
- Rychard, A. (1989), »Konflikt und Anpassung. Konzeptionen und Verwandlungschancen der Gesellschaftsordnung in Polen«, v: Mayer G., Ryska, F., *Die politische Kultur Polens*, Francke; Tübingen.
- Rigby, T. H. (1982), »Introduction: Political Legitimacy, Weber and Communist Mono-organisational Systems, v: Rigby, T. H. and Fehér F., *Political Legitimation in Communist States*, Macmillan, London.
- Triska, J. F. and Gati C., eds. (1981), *Blue-Collar Workers in the Eastern Europe*, George Allen & Unwin, London.
- Weber, M. (1960), *Soziologische Grundbegriffe*, J. C. B. Mohr (Paul Seibeck), Tübingen.
- Weber, M. (1976), *Privreda i društvo*, tom prvi, Prosveta, Beograd.
- Weber, M. (1976a), *Privreda i društvo*, tom drugi, Prosveta, Beograd.
- Wesołowski, W. (1986), *Weber's Concept of Legitimacy: Limitations and Continuations*, tipkopis, Warszawa.
- Zaslavsky, V. (1982), *The Neo-Stalinist State: Class, Ethnicity and Consensus in Soviet Society*, Harvester Press, Brighton.
- Županov, J. (1983), »Znanje, društveni sistem i klasni interes«, *Naše teme*, 7–8.